

**ХАЗИРГИ ПОВЕСТЬЕРДЕ МИЛЛИЙЛИГИМИЗ ТЫМСАЛЫ МУХАДДЕС ИНСАНЛАР КЕЛБЕТИ
(Ш.Уснатдинов повестьлери мысалында)**

К.Алламбергенов – филология илимлериниң докторы, профессор

З.Б.Сагидуллаева – еркин излениўши

Әжияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: публицистика, бадий адабиёт, публицистик наср, хозирги повестлар, каракалпак повестлари ривожланиши тенденциялари, Ш.Уснатдиновнинг повестлари: «Кимге кеч, кимге тонг сахар», «Сўнгги овчи».

Ключевые слова: публицистика, художественная литература, публицистическая проза, современные повести, основные тенденции развитие каракалпакских повестей, повести Ш.Уснатдинова: «Кимге кеш, кимге таң сәхәр», «Соңғы аңшы».

Key words: publicists, artistic literature, publicistic prose, modern main stories, direction in the development of Karakalpak stories, stories by Sh.Usnatdinov «Whom it's late, whom it's a dawn», «The last hunter».

Ғәрезсизлигимиздин соңғы он жыллығындағы каракалпак повестьлериндеги қахарман образының жасалыуы арқалы идеялық-тематикалық жақтан жаңаланыў епкини ХХІ әсир басындағы әдебиятымызда жазыўшы сыпатында таныла баслаған, хәзирги дәўирде Қарақалпақстан халық жазыўшысы болып жетилискен Шарап Уснатдиновтың усы жыллар аралығында дөреген повестьлеринде айқын көзге тасланып турады.

Ш.Уснатдинов (1942) ХХ әсирдин 70-жылларында Қаракалпак журналистикасы аспанында бирден шақмақтай шағылып, тез ўақыттың ишинде сол әлемнің төриндеги ең жарық жұлдызлардың бирине айланған болса, жаңа ХХІ әсир басында Қаракалпак прозасына да жоқарыда айтылған жасындай тезликте кирип келип, бары-жоғы бир он жыллықтың ишинде -ақ «Кимге кеш, кимге таң сәхәр» (2002), «Көргенлерим хәм кеўилдегилерим» (2009), «Биринши каракалпак балетмейстери» (2011), «Ибрайым Юсупов» (биринши китап, 2013; еккинши китап, 2017), «Соңғы аңшы» (2014) сыяқлы бир нешше көркем публицистикалық, повесть хәм гүрриңлер, эссе-романлар, хўжетли повестьлер топламын баспадан шығарып, усы шығармалары менен жазыўшы сыпатында китап оқыўшыларымыз кеўлинен терең орын алып, журтшылыққа кеңнен танылды. Соның арасында өзиниң тийкарғы кәсибине журналистликтен де бир адым шетлемей, бир нешше онлаған проблемалық көркем публицистикалар, мақала, сәўбет хәм эссе очерклер жазып, қатарына «Журналистикаға кириспе», (2009), «Исбилерменликке мирәтнама» (2010), «Мәнәўият сабақлары» (2010) сыяқлы қолланбалық китаплар шығарып, бул тараўда да кәсиплеслериниң орны гиреўли отағасы хәм кәрўан басысы болып киятыр.

Бизиң бул келтирилген мағлыўматлардан келип шыға отырып, дәслепки сөз басы сыпатында айтар пикиримиз, Шарап Уснатдинов, биринши гезекте Аллаталаның өзиниң сүйикли беңделерин сийрек ҳалда беретугын пешенаға жазылған тәғдири-көп қырлы, бир сырлы иләхй талант ийеси, бүгинги илим термини менен анығырақ етип айтатуғын болсақ, хәр тәрәплеме жетилискен хаммеге эталон боларлық кәмил инсан болып табылады. Бул сыпатлар, бириншиден, оның ҳадаллық, ар-намысшылық, кең пейиллик, ақыл-парасатшылық, мийнеткешлик, Уатанға, миллетке, халыққа, ата-анаға, туўған -туўысқанларға, досларға мухаббатқа сүйиспеншилик хәм садықлық қусаған ең жақсы адамгершик пазыйлетлерди өз ишине алған жәмийетлик турмыстағы азаматлық позициясының анықлығы хәм турақшылығында көзге тасланса, еккиншиден, журналистлик, жазыўшылық, фольклорға сүйиспеншилик, ораторлық сыяқлы көп қырлы сыпатларға ийе синтезлескен синкретик әдебий-көркем таланты хәм үшиншиден, жәмийеттиң, заманның раўажланыў бағдарларын тез аңлап, оған ўақтында үн қосыў менен бирге орынлы баға да берип билетуғын сиясий сезгирлик, алысты көре алыўшылық усаған жәмийетлик искерликлериниң әмелиятқа анық ендирилиў мысалларынан да хәр тәрәплеме айқын көзге тасланады. Улыўма, бул сыпатларды сөз шебериниң өз пикири менен жыйнақырақ қылып айтатуғын болсақ, ол әдебиеттан да, искусстводан да, актёрлықтан да, режисёрлықтан да, жазыўшылықтан да, журналистликтен де, гуманитар жәмийетлик пәнлерден де, хәттеки кибернетикадан да хабары бар саўаты көп қырлы хәзирги заман адамы.

Ш.Уснатдиновтың жоқарыда биз атап өткен мийнетлерин кунт пенен үйренип оқып шыққан хәр бир зейни илгер оқыўшы жазыўшы дәретиўшилигиниң миллий-руўхый, көркем-эстетикалық дереклерине, оған берилген бул сыпатламалардың дурыслығына хәм жақын жылларда Ш.Уснатдиновтың бир мәжилисте У.Хошимовтан силтеме ислеп, «жазыўшы инсан сыпатында турмыста қандай болған болса, дәретиўшилик мийнети де сондай болады» деп айтқан

гәпинин, яғный әдебиет теориясындағы «сөз шебериниң өмири, каншелли ўақыяларға бай болса, онда оның дәретиўшилиги де соншелли мазмунлы, көркем болады» деген пикирдиң дурыслығына және бир мәртебе исеним хасыл қылары сөзсиз.

Әлбетте, бул пикирлердиң дурыслығын биринши гезекте Ш.Уснатдиновтың өмир жолы мағлыўматлары менен ғәрезсизликтің еккинши он жыллығынан баслап жарық көре баслаған прозалық дәретпелериниң өзи-ақ дәлиллип турады.

Усы көзқарастан, жазыўшы өмир баянына нәзер жуўыртауғын болсақ, Ш.Уснатдинов 1942-жылдың 27-мартында Кегейли районының «бир жағы - көл, бир жағы - шөл» бай тәбияты, алтын тоғайлар мәканы Шортанбай елатында дүньяға келип, тәғдир тақазасы менен мектепке шекемги балалық дәўирди көп тарийхый ўақыялар гүўасы Қанлы көл районындағы «Дөңгелек көл» әтирапында өткерген, дәслепки тәлимди Хожелиниң хәзирги «Қарақалпақстан» ширкет хожалығында жайласқан баслаўыш мектептен алған, өспиримлик, бала жигитлик дәўирин Шоманай районы аймақларында өткерген, соң 1958-жылы усы райондағы орта мектепти питкергеннен кейин Тақыятас қаласындағы еки жыллық кәсип-өнер билим журтының гербиш өриўшилер бөлиimine кирип оқыған қарақеннің қарапайым баласы, өмир жолында қандай қыйыншылықлар гезлесе де, урыстан кейинги қыйын заман, қыйын шараятлар болыўына қарамастан, илим-хикметке деген қызығушылығын тәғдир самалларының епкинине ушырып жибермей, билимин және де жетилистириў ушыын 60-жыллардың басында Ташкент қаласына жол алады. Бул жердеги Ташкент мәмлекетлик университети журналистика факультетинде «қақтың суўын аңсап келген кийиктей» (И.Юсупов) кунт пенен оқып, жоқары билим алған ол 1965-жылы Нөкиске келип, жаслар газетасында дәслепки журналистлик хызметин баслайды.

Бундай өмирбаянлық дереклер журналист, яки жазыўшы емес әпиўайы адамның өмирбаянында да гезлесе беріў мүмкин. Биз тек бул орында илим-билимге, журналистикаға, көркем әдебиет пенен көркем өнерге болған қызығушылығының дәслепки дәреги – оның өскен орталығы, ана журты, оның аң-қуслар дүньясына бай тәбияты, толып атырған тарийхый ўақыялар, шежирелер, миллий үрип-әдет, дәстүрлердиң алтын сандығы болған аўыллары менен илим-билим, мәдениет, цивилизация ошақлары болған ири-ири гәўжим қалалары болды, деген түсиникти ғана аңлатпақшымыз.

Деген менен, Ш.Уснатдиновтың өмир жолындағы мына эволюциялық өсиўшилик ҳаққында айрықша айтып өтетугын болсақ, 60-жыллардың ортасында кәсиплик хызмет жолын жаңа баспаған жас журналист он жылға жетер-жетпестен-ақ сол өзи ислеген газетаның бас редакторы (1974-76-ж.ж.), арада еки жыл өткен соң (1976-78-ж.ж.) «Еркин Қарақалпақстан» газетасының бас редакторы болып ислегеннен соң Қарақалпақстан мәмлекетлик телерадио комитети баслығының телевидение бойынша орынбасары (1978-1983-ж.ж.), 1983-1985-жылларда және «Еркин Қарақалпақстан» газетасы бас редакторы орынбасары, ал 1984-1988-жылларда болса Бердақ атындағы мәмлекетлик көркем-өнер театры менен «Қарақалпақстан» баспасының директоры, ал 1988-жыл хәм 1990-1992-жылларда болса «Еркин Қарақалпақстан» газетасының және бас редакторы болыўы кимди де таң қалдырмай қоймайды.

Бул оның тек журналистика, баспа сөз, көркем-өнер, театр тараўларындағы журналистлик-дәретиўшилик, администраторлық, шөлкемлестириўшилик хызметлери ғана. Сырттан қарағанда адамға бул хызмет бабы биографиялық фактлер космослық тезликтеги өсиўшиликтей болып сезилген менен, аңлы адам бул өсиўшиликтиң өз-өзинен келип шықпағанығын, студентлик жыллардағы көз майын тамызып оқыған тынымсыз излениўлердин, журналистлик кәсиптиң

қамбасында табанда турып, он жыллап зәбердеслик пенен ылай атыулардың жемиси екенлигин биледи.

Егер, орта дәрмьянлау адам болғанда, халқым ушын досларым кууанғандай, балаларыма үлги болғандай хызмет етипиз ғой, деп бул табасыларына-ақ қанаатланып, усы абыройы менен елпеп-селпеп пенсияға шығып алған болар еди. Ш.Уснатдинов шаршауды, тоқтап қалыуды қиялына да келтирмеді. Халқы, халықты басқарған жоқары басшылық оны қайсы орынға керек деп тапса, қайсы иске жумаса, бар талантын, билимин, күш-жигерин аянбай жумсап, көпшиликтің исенимин ақлауға хәрәкет етті. Ол өткен әсирдің 80-жылларының екінші ярымынан бастап Республикамызда жәмийетлик искер сыпатында да таныла бастады. Мысалы, ол 1988-90-жыллары Областылық партия комитетиниң идеологиялық жумыслары бойынша хаткери лауазымында ислесе, 1992-жылы пайтахтымыз Нөкис қаласының хәкими болып сайланды. Ол буннан кейин де Өзбекстан Республикасы Мәдениет ислери бойынша министриниң орынбасары (1994-95-ж.ж.), Қарақалпақстан коммуналлық хызмет көрсетиу министриси (1995-2002-ж.ж.), «Коммуналлық ыссылық орайы» баслығы (2002-2007-ж.ж.), Қарақалпақстан Республикасы Министрлер Кеңеси Баслығының Баспа сөз хаткери (2002-2007-ж.ж.), үлкен лауазымларды узақ жыллар дауамында минсиз атқарды.

Ш.Уснатдинов өзін жәмийетлик искер сыпатында танытқан бул лауазымларға да усы журналистик кәсиби арқалы еристи. Оның өз сөзи менен айтқанда, жаслық жылларында үлкен басшыларға унатып баянатлар жазыу, сиясий уақыяларға дәрхал өзіншеликлерге ийе пикирлер айтыу, минберлерде жасқаламай тууры сөйлеу усаған нәрселерге де усы кәсип шынықтырды.

Ш.Уснатдиновтың 2009-жылдан берли атқарып атырған Қарақалпақстан Республикасы Рууҳый үгит-нәсият орайы басшысы, Өзбекстан Республикасы «Нураний» қоры Қарақалпақстан бөлими баслығы лауазымлары да оның усы хызметлериниң жемиси болса керек деп ойлаймыз. Себеби, рууҳыйлық түсиниги бүгинги күни илим-билим, әдебият хәм көркем-өнер, мәдениет, театр, баспа сөз, газета-журнал, радио-телевидение дегендей барлық идеологиялық тарауларды өз ишине алатуғын болса, Ш.Уснатдинов усылардың барлығының да қазанында қайнап пискен, өмири өзгелерге өрнек боларлық инсан болып табылады.

Улыўма, оның дәретиушилигиниң бирден бир турмыслық тийкары болған өмир жолына усы көз-қарастан, бир достының тилинде баха беретуғын болсақ, белгили журналист хәм жазыушы Ш.Уснатдинов «өмирден өз меридианын тапқан, қарапайым қарақеңнин жер төлесинде дүньяға келип, еки районның сокпағының тикенин жалаңаяқ табанына жайғастырып, кембағалшылық деген найсаптың атауызында қысылып, бәхәрде асфальтты жарып шығатуғын гүлдей өсип шығып кәмалға келген, жер төледен «обком» деп аталатуғын уллы шаңарақтың төрине шыққан» инсан болып табылады.

Ш.Уснатдиновтың көркем әдебияттағы өсиу жолы эволюциясына да усындай образлы теңеулер берсе болады. Хәқыйкатында да, әжайып жәмийетлик искер, шебер журналист-жазыушы Ш.Уснатдиновтың талантының гүлленген паслындағы баслы сыпатлы белгилер - булар биринши гезекте, әлбетте, оның барлық көркем публицистикалары менен эссе-повесттеринде заман ағымы менен сууғарылған актуаллық, өз уақтының ең әхмийетли машқалаларын бириншилерден болып ортаға қоя билиу, миллий ғәрезсизлик идеялары менен терең сууғарылғанлық, жарқын оптимистлик пикирлерди алға сүриушилик, усы тийкардағы халықлық, даналық ой пикирлерге тийкарланған миллий коларитининиң басымлығы, тема таңлау хәм публицистикалық дәретпелерге ат қойыудағы хәм онда турмыслық, социал-жәмийетлик фактлерди сөйлетиудеги айтарлықтай шеберлик хәм тағы басқалар оның шәкиртлери менен қатар қәлемлеслериниң қайсы бириниң де дыққатын өзине қаратпай қоймайды. Соның ушын да талантлы журналистлердиң бири С.Жәниев өзиниң устазына арналған бар мақаласында «Шарап ағаның тема қойыу шеберлигине деталардан, цифр хәм басқа да фактлерден, образлы сөзлерден пайдаланыу, қахарманларды сөйлетиу уқыбына хайран қалған пайытларым көп болған» [1]. Бул айтылғанларға толық қосылуға болады. Өйткени, Ш.Уснатдиновтың «Дәрәя ақпай калмас аққан жеринен» деген көркем публицистикасына нәзер аударсақ, мине, усы мақаладағы, теманың өзінде де қаншелли дәржедеги актуал пикирлеу менен қоса халықты оптимизмге шарықлау идеялары жарқын сәуленген?!

Биз де усы сыяқлы ой-пикирлеримизди оның шығармалары-публицистикасынан алынған толып атырған фактлер, мысаллар менен дәлиллеп отырудың мол мүмкиншиликлери бар. Өттең, шағын портретке ислеген штрихлар көлеми тарлық ететуғынлығы сөзсиз.

Усы жерде жоқарыдағы пикирлерге қосымша айтып өтеуғын бир нәрсе сол – Ш.Уснатдиновтың прозалық шығармаларына тема таңлауынан-ақ журналисттиң жазыушы тақлеттеги талант екенлиги бирден-ақ сезиледи. Ол жоқарыдағыдай өмирдиң толып-тасқан мәүритлерин бастан кеширгенликтен де турмысты, түрли-түрли қәнигеликтеги инсанлар - әдебий қахарманлардың өмир тиришиликлерин, улыўма турмыс шынлығын терең биледи, билгенде де оларды шын жүреги менен сезинип, жазыушылық хәм журналистлик көзи менен көре алады. Соның ушын да, бәлким, ол биз сөз етейин деп атырған жазыушылық талантын да сынап көрип, бир қанша гүрринлер жазып, эссе-повестлери менен де халық ой-пикирин билмекши болған шығар. Бизиң бул бағдардағы пикирлеримизди, әсиресе, оның «Кимге кеш, кимге таң сәхәр» (2002) деп аталған повесть, гүрринлер хәм эссе, мақалалар, публицистикалық дәретпелер топламы айқын дәлиллейди. Киптаптағы автордың көркем ойлауы, публицистикалық пикирлеу өткирлигиниң өзи оған тема қойыуынан-ақ айқын аңланады. Усылайынша атама-тема таңлауда журналист талантындағы жазыушы тилиндеги көркем ойлау қәбилетлилиги, философиялық пикирлеу өзгешеликлери бирден-ақ көзге тасланады. Киптаптың атының өзи оқыушыларға үлкен ой таслап, ол өз жумбақлары хәм толғанғысы сораулары менен кипатқумарлардың дыққатын тез жаулап алады. Киптаптағы көпшилик шығармалар мазмұнынан автордың бул топламда айтажақ болған тийкаргы идеясы - көп әсирлерден берли арзығып күткен ғәрезсизликтің үлкен әуладқа түс көргендей кешлеу келгенлигин, ал, жаслар ушын бул үлкен бахыт, таң сәхәр екенлигин көрсетиу нийети толық аңдасылады.

Әлбетте, Ш.Уснатдиновтың талантының ең баслы қыры-бул оның прозасының журналистлик, публицистлик рууҳының басымлығында көринеди.

Булай дегенимиз Ш.Уснатдиновтың өзи «Кимге кеш, кимге таң сәхәр» деген киптабының алғы сөзинде оқыушыларға қарата усы мазмұндағы мынандай пикир билдиреди: «Өмирде таңлаған кәсибим-журналистиканың ызыамлылықлары менен этикалық өлшемлерине садық бола отырып, оның жоқарғы текшелерине қарай талпынып жасағанлықтан ба, қандай сөз жазсам, яки минберге шығып сөйлесем де публицистикалық пафостан шыға алмай, оның жетегинде кететуғын мәүритлерим көп болады. Буны хәттеки киптаптың бет ашары болған повесть хәм гүрринлеримде де көриу мүмкин. «Кимге кеш, кимге таң сәхәр» повестимди хәзирги талантлы жигитлер болған еки-үш прозаикке оқып, пикир айтыуға бергенимде, олардың беруи өзиниң рецензиясын: «Публицистикалық повестиниң бенен қутлықлайман» деп жазыпты».

Хәқыйкатында, бул жүдә дұрыс айтылған пикир хәм орынлы мойынланған хәлат деп есаплауға туура келеди. Соның менен бирге, жазыушының белгили журналист хәм жазыушы Өсербай Хожаниязов хәққында айтқан пикирлери де тап өз дәретиушилигине берилген баха сыяқлы: Хәқыйкатында да, Ш.Уснатдинов Ө.Хожаниязов сыяқлы Қарақалпақстан журналистикасының очерк хәм аналитик мақалалар жанрын рауажландыруға айрықша үлес қосты.

Бул дәретпелер, әлбетте, көркем публицистикалық сыпатларға ийе болыуы менен бирге, өзиниң образлылық, астарлап, тымсаллап сүүретлеу усаған көркемлик қасиетлери менен көркем прозалық дәретпелерди де аңлатып турады. Атап айтсақ, оның көркем-публицистикалық рууҳта жазылған «Полат Мадреймов – биринши қарақалпақ балетмейстри», «Азат Бердишев феномени», «Кимге кеш, кимге таң сәхәр» повесть хәм эсселери бүгинги көркем публицистика тууындылары ғана емес, ал қарақалпақ дәретиуши зыялылары менен ауыл хожалығында инновациялық идеялар ендириуши заманластарымыз образын көркем полотнода дәреткен прозалық дәретпелер де болып табылады.

Ш.Уснатдинов көркем прозаға, мине, усындай мол турмыслық хәм журналистлик тәжриибелерди шебер меңгерген жазыушы сыпатында кирип келди.

Автордың «Кимге кеш, кимге таң сәхәр...» повестиниң [2] сүүретлеу усылары усы пикиримиздиң айқын дәлили сыпатында көзге тасланады. Шығарма автордың және бир хуажетли көркем дәретпеси болған «Полат Мадреймов – биринши қарақалпақ балетмейстри» деген эсселик повесть-эссеси менен үнлес, сабақлас түрдеги стильде жазылғаны

айқын. Жазыушы-журналист балетмейстрге арналған кітабын бастан ақырына бай хужжеттер тийкарына қурып, қахарманларды да сол турысына өзгертпестен, оларға әдебий публицистикалық баяулар жағып, жанландырып, усы бағытта көркем прозалық сюжет хәм композиция дүзген болса, ал «Кимге кеш, кимге таң сәхәр...» повестинде де сюжеттерди тийкарынан хужжетли материалларға қурғаны, олардың қахарманлары образы көркем материалларын да хақыйкат турмыстан, хәттеки өзіне жақын дос яранларының өмиринен алғанлығы сезилип турады. Бирақ, автор олардың атларын өзгертип, бәлким, өзі көзі көрген сюжетлик ўақыяларды қыялында бираз бөрттирип, сюжет хәм композицияны жанландырып бергени, бирақ, бәрибир шығармада публицистика менен очеркизмниң элементлери менен мотивлериниң толық сақланғанлығы аттың қасқасындай аян болып тур. «Повесть» деп аталған бул шығарманың сюжет хәм композиция қурыу принциптери оған руўхлас, сабақлас болған «Полат Мәреймо» туўралы эссе-повестиниң принциптерине жүдә уқсас, хәттеки бирдей деп есаплаўға болады. Шығарманың барлық материаллары автордың өзи ойнап өскен Шоманай елаты – Мырзамурат баслықтың аўылынан алынғанлығы онда нақ түрде сақланған хәм анық айтылған. Повестьтиң қахарманы да сол аўылдан шыққан Асан атлы инженер гидротехник жигит болып, ол әзелден бир сөзли, оқыўға билимге, өзінше ойлаўға қуштар болып өскен инсанлардың бири. Шығарма усы кисиниң алпысқа шығардағы бас редактордың тапсырмасы менен келген журналист жигит пенен ушырасыўларындағы эпийўайы, қарапайым гүрриң-әңгимелеринен, оған журналист жигитиң өмирбаяның қысқа баянлап берийдеги өтинишлеринен басланады.

Бул эпизодларда жазыушы-журналист көркем әмелиятта – прозада бурыннан бар болған сюжет қурыу принципі – субъектив психологиялық, аналитикалық усылды тийкары басшылыққа алып, негизги әдебий қахарман Асанның еске түсирийўлери, көз алдына келтирийўлери менен ишки монологларын сюжет хәм композиция қурыўда басшылыққа алып, сол тийкарда монологлик шегинислерди көплеп пайдаланады. Тийкарынан алғанда усындай әдебий қахарманның ишки монологларынан көплеп пайдаланыў, оның еске түсирийў, көз алдына келтирийўлерин субъективлик психологиялық принцип ретинде сюжетлик композициялық өзекте негизги факторға айландырыў көплеген шығармалардың даңқын шығарыўға, олардың әдебий қахарманларының ишки руўхый дүньясын көркем психологизм принципинде ашыўға алып келген. Булар туўралы, яғный ядқа түсирийў, елеслетиў, ишки монологлық усыллардың, көркем психологизмдеги әхмийети хаққында бир қанша халықлар әдебиятшылары өзлериниң ойпикирлерин ортаға салып, жазыушылар шеберлиги сырларын ашыўға жол тапқан.

Мине, усындай тийкарларда да Ш.Уснатдиновтың повестинде автордың Асанның ишки монологларына шығармадан жийи орын берийи әдебий қахарманның ишки руўхый әлемин ашыўды тереңлестиреди, «публицистикаға» айрықша жан берип, оған түрлише турмыслық, социаль психологиялық бояулар сүртип сүүретлеўлерге имканият жаратады. Автордың «повесть» деп аталған бул шығармасындағы Асанның ишки монологлары оның руўхый диалектикасын, оның драматизмнен берийде, сюжет хәм композицияны алға илгерилетиўи де бағдарлаўшы көркем поэтикалық күшке айланған, сюжеттиң қурғақ хәм зериктирерли, схематикалық жолларынан бираз орынларда орынлы сақландырған. Мине, усы ишки монологларға қосымша қолланылған диалог, пейзаж, детальлар таўып, олардың автор тәрепинен тийисли орынларда ислетилиўи шығарманың оқыўшылар ушын көбирек таныс сюжетлерге қурылса да, ал оны жалығарлы, қурғақ тайын сүүретлеўлерден сақландырып, публицистти жазыушылық шеберликке қарай баслаған.

«Асан орнынан әсте тұрды да, үйден шығып кетти. Сол кетистен туўры кеңсесине барды да, Гулбазарға қоңыраў етти:

- Мен саған үш күн мәўлет бермен. Үйден керек нәрселериниң бәрін алып кет. Есикти қулырып кет, өзимде гилт бар...» [2:81].

Бул повесттеги баслы унамлы қахарман есапланған Асанның сүйикли келиншегине айтқан сөзлери. Буған хайран қалмай, жазыушы жаратқан қахарман характериниң өсийи эволюциясына сер салып, кітап оқыўшылары қатары хәммемиз де Гулбазардың Асанға бурынырақта айтқан мынадай гәплерин хәм басқа да ерси қылўаларын ядымызға түсиргенимиз мақули:

- Дым таппасаң, гидротехникумның студентлерине диплом жазып берип, пул тап...

Асан оған жалт қарады.

- Ондай талаптың бар екенлигин сен қайдан билесең?

- Өзинди билмесликке салма, - деди Гулбазар буўлығып, - жораларының көпшилигин барлығы жаз келиўден институт па, техникум ба, бәринен бурынғы дипломларын келисип алып, аз ғана өзгертип жазып берип жүр ғой!» [2:75].

Мине, саған Асан! Әсиресе буны Асанға айтқан Гулбазардың соңғы сөзлери менен салыстырғанда өзи жокта үйине жат адамларды, қыз-келиншеклер менен мәс ер жигитлерди жыйнап, бәзим қурыўлары көз алдына елеслер еди. Сонлықтан да ол жоқарыдағы шешимли сөзлерди айтты. Сөйтип, усылайша жазыушы-журналист диалоглық детальды шеберлик пенен ислетиў арқалы Асанның бойына питкен туўрылық пенен хақыйкатлықтың күшин, оның тез шешимге келиўшилик пейли-ықпалы психологиясын терең ашады.

Хужжетлилик, яғный шығарма ўақыяларын прототипи турмыста бар қахарманлар тилинде (бас қахарман, яки ўақияны айтып берийи екинши дәрежелі қахарман баянлаўшы тилинде) сүүретлеў арқалы дәрәтпедә сүүретленген турмыс ўақыялары менен қахарманлар образының исенимлигин тәмийинлеў, усы жол арқалы шығармада сюжет хәм композиция қурыў, көркем тил поэтикасына ерисиў бағыты Ш.Уснатдиновтың Ғәресиздиктиң соңғы он жыллығында жазылған «Соңғы аңшы», «Дәў кемпир» повестлери менен «Ибрайым Юсупов» роман-эссесиниң поэтикалық қурылысынан да айқын сезилип турады. Мысалы, Ш.Уснатдинов «Соңғы аңшы» повестинде XVIII әсирдің ақыры XIX әсирдің басында жасап өткен Имам ийшанның урпағы Хаймаддин мақсымның реалы образы арқалы өткен әсирдеги тоталитар дүзимниң ел басқарыў сиясаты, динге, дин ийелерине болған мүнәсибәт, қысымлар хәм қуўдалаўлар, жәмийет хәм жеке адам арасындағы қарама-қарсылық, соған қарамастан, өз динине исеним, миллий қәдириятына садықлық мәселелери ашып берилсе, екинши «Ибрайым Юсупов» роман-эссесиниң биринши кітабында («Шайырдың жаслығы») XX әсир қарақалпақ поэзиясының үлкен байтерегі, сүйикли Қахарман шайырымыз Ибрайым Юсупов образы арқалы инсанның эпийўайы индивид халатынан кәмил инсан дәрәтпейи жеке тулға дәрежесине келиў жолы, эволюциясы шайыр хаққында биз билген хәм билмеген турмыслық бай хужжетлик материаллар тийкарында қызығарлы хәм исенимли сәўлелениў табады.

Жоқарыда аты аталған шығармаларының ишинде Ш.Уснатдиновты көркем прозаға көбирек жақынластырғаны «Соңғы аңшы» повести хәм ондағы Хаймаддин мақсымның көп қырлы, терең сырлы көркем образы болды. Жазыушының сүүретлейиңше, ол онша аўыл елдің мерекесине араласа бермейтуғын, үйинде де бала-шағасы менен бир дастурхан этирапында отырмайтуғын, диндарларға да қосыла бермейтуғын минези түсиниксиз, туйық адам, хәтеге үй турмысындағы хожалық жұмысларына араласпайды. Көбинесе түнде гезип жүреди. Уламаға жараспайтуғын аңшылық кәсиби менен шуғылланады, қәлпе болып қус тәрбиялап, тазы ийт сақлайды. Қаршыға қус хәм тазы ийт аңшылықта ең әхмийетли жәрдемшилер есапланады. Оның қаршыға қусы жойтылып кеткенде, мақсым да өзин қолайсыз ұслайды. Арқасы көтерилип, көзине көринген адамды қамшысы менен сабалайды. Ири геўдели, турпаты келискен бул адамның сондай ерси қылықлары, түсиниксиз минези болыўына қарамастан, халыққа жақсылық тилеп, қудаға құлшылық қылыўдан өзин хеш тиймайды. Хәр күни таңда азан айтып, бес ўақлы намазын қаза қалдырған емес.

Повесть соңында ол еки рет хәкимет тәрепинен қолға алынып қамалып, оннан шыққаннан кейин, исенимин таза сақлап қалыў ушын өзин жәмийеттен аўлақ ұслайды, бир неше жыллар даўамында әкесиниң қойымшылығында тәркидүньяшылықта өмир сүрип, өлериниң алдында шаңарағына қайтып келеди хәм жан тапсырады.

Айырым әдебиятшылардың дурыс көрсеткендей, бул түсиниксиз адам образында атеистлик дәўирде жасаған уламаның трагедиялық халаты ашып берилген. Усы ўақыялардың айырымларының гүўасы болған автор ўақыяларды баянлаўшы қахарман сыпатында сүүретленген ўақыяларға өз қатнасын билдиреди, яғный бул баянлаўшы қахарман образы автор образының повесттеги көриниси болып табылады. Автор образы арқалы шығармадағы барлық қахарманлар образы бир пүтиң эстетикалық системаға айланады, ол шығарма сюжетлик мотивлериниң бир композициялық бирликке

жәмлесіуін тәмийинлеп турады. Автордың усы ўақыя бөлешелерине, оны келтирип шығаратұғын қахарманлар образына болған мүнәсибети, көзқарасы антипатиясы, симпатиясы автор-баянлаушы образының сыпатлы белгилерін келтирип шығарады. Себеби, баянлаушы қахарман шығармада хәмийше қахарманлар арасында жүреди хәм олардың ис-хәрекетлерине баха береді. Сонлықтан қыссағөй ўақыялардың раўажланыуы барысында қәлиплесип барады.

Повесттеги Хаймаддин мақсым образына жәмленген қахарманның тийкаргы концепциясы совет дәуіріндегі күшлі идеологиялық күрес дәуірінде тоталитар режимнің күшлі басымына ушырауына қарамастан, өзлігін аңлауға умтылып, өз қәдриятларын сақлап қалыуға умтылған, өз исиміне садық қалған характерді нәзерде тұтады. Бурынғы аўқам дәуіріндегі идеологияның қысқысына ушыраған қахарман образлары сәулендирилген шығармалар қарақалпақ прозасында аз да болса жаратылды. Лекин, бул дәретпелерде конфликттік кескинлесіуі менен шығармада сәуленген идеяны жеткеріп берилип қахарманның жәмийет пенен, өз-өзі менен күреси кескин ўақыялар, хәрекеттер, яки болмаса терең руўхый кеширмелери арқалы берилетуғын болса, Ш.Уснатдиновтың «Соңғы аңшы» повестиндегі Хаймаддин мақсым образында сәуленген қахарман өз исенимине садықлығын қандай да кескин хәрекеттерге тийкарланған күрес жолы менен емес, ал, жәмийеттен, бул дүньялық инәмлардан өзін тыйып, тәркидүньяшылыққа бағышлау арқалы ишкі протест жолы менен дәлиллейді. Шығармадағы қыссағөй образы конфликттің усындай шешилиуіне тиккелей тәсир күшіне ийе. Буны төмендегі мысалдан көриуимізге болады: «...Хаймаддин мақсым өз кеўлінде, ишкі сарайында бул кетиуін не деп атағанын Мурат билмейді. Хәқыйқатында да, ол киіс хеш нәрсе деместен, Перўәрдигар алдында мойнына миннетлеме жүклеместен, өзі жасаған орталық, заман хәкімшилиги менен келіспей, дин жолында басының, руўхының азатлығын қорғап кеткен болыуы керек» [3:72].

«Соңғы аңшы» повестинде жазыушы дүньяқарасы хәм автор-баянлаушы образының өзіне тән үйлескенлигін көреміз. Автор турмыслық ўақыяларды хәм олардан алған сабақтарының тәсирлерін қайта талқылап, көркем образлы ой синтезін өткерді. Бунда автор-баянлаушы менен теңдей ўазыйпаны атқарған параллель баянлаушы Мурат Иймамаддинов образынан пайдаланады. Ыақыялар еки қахарман тилинде хәм тең параллель тәризде баянланады. Гейде бир эпизод, яки ўақыяны баянлау барысында Мурат пенен автордың пикирлері араласып келеді. Бул халат повесть композициясының да өзіне тән сыпатын тәмийинлеген.

Повесттегі ўақыялардың басланыуына түрткі болған дәслепки эпизод Мурат Иймамаддиновтың жол бойында салы жыйын-териміндегі жигитлерге хармасын айтыуға иркилгенінде, салы орып атырған комбайннан қашқан қырғауылларды атып алып жүрген мылтық асынған жигиттерді көриуі хәм соңғы мәртебе өмирінде хәқыйқый аңшыны көргенлигін еске түсириуі повестьтегі тийкаргы ўақыялардың раўажланыуына себеп болады.

Повесть композициясы ретроспектив тәризде қурылған болып, Мурат Иймамаддиновтың еске түсириулері оның тийкаргы сюжеттик ағымын шөлкестіреді. Мурат Иймамаддинов образы белгили дәрежеде баянлаушы образының да ашылуы бағдарында үлкен әхмийетке ийе екенлигін биз жазыушының повестьтегі барлық ўақыяларға болған қатнасын усы образдың руўхый халатына, кеширмелеріне, толғанысларына сәйкеслендирип беріуіге хәрекет еткенлигін де көриуимізге болады. Жазыушы Хаймаддин мақсым образындағы өз исенимине садықлық жолында көп нәрселерден ўаз кешіуіге таяр характерін жаратыуда, оның характерінің бир неше қырларын көрсетіп беріуде де усы қахарман Мурат Иймамаддинов образына тийкаргы ўазыйпаны жүклейді.

Повестьте қыссағөй ўақыяларды баянлаушы сыпатында қалғаны менен, шығарма қахарманы яки ондағы ўақыяларға қатнасын Мурат Иймамаддинов арқалы жеткеріп береді. Мысалы: «...Ол бәрхама усы жерде жасады ма, ямаса басқа

да орны болды ма, билмеймен. Оның анығын тек баласы Найым ғана биледи. Бизің билетуғынымыз-Мақсым атам өмирін усы жерде өткерген жыллары өзін пүткиллей мұсылманшылыққа арнап, хұкімет пенен дүгіспей жасады. Ол «Дөңгелек көл»ден шығып кеткеннен кейін, қандай жағдайда да, хәттеки мүсийбетте де қайтып бул әтирапта көрінген емес. Бундай шыдамы бекем, пикиринен қайтпайтуғын адамды көрген емеспен...» [3:74]. Демек, повестьтегі қыссағөй образының ашылуында барлық ўақыялардың қыссағөй менен параллель баянлаушысы сыпатында Мурат Иймамаддинов хәрекет етеді.

Әдетте, баянлаушы образында көбірек жазыушының кеширмелери сәуленеді. Сонлықтан, повесть қахарманлары ортасындағы өзара күреслер қайсыдур дәрежеде баянлаушының «өз-өзі менен ишкі күреси»нің сәуленіуі де болып табылады. Биз сөз етип отырған повестьте де қахарман Хаймаддин мақсымның яки басқа да қахарманлардың жәмийет, турмыслық мәселелердегі конфликттери повестьтегі баянлаушы образының қәлиплесіуіне тәсирін жасаған. Психологиялық аспекте алып қарайтуғын болсақ, Хаймаддин мақсым яки оның перзенти Наймаддиннің ишкі кеширмелеріндегі толғаныслары менен руўхындағы гүйзелістеріне авторлық эмоционал мүнәсибет баянлаушы образының да сәулендирилиуі болып табылады.

«Соңғы аңшы» повестинде баянлаушы образының жаратылуында қахарманлардың психологиялық конфликттери яки руўхый толғаныслары тийкарындағы ўақыяларға қатнасы айқынласып қалмастан, тиккелей баянлаушының өзі тәрәппен қахарман яки ўақыяларға қатнасы да ашық сәулендирилген орынлар ушырасады. Мысалы: «...Арадан көп өтпей аўыл арасы «дүр-р-р» ете қалды. «Хаймаддин мақсымның үйіне зыратлап, Түркстаннан үлкен улама келипти» десе, және биреулер: «Тап Ахмед Яссауий бабаның өзі жиберипти» деп, ўақыя хәуиж ала келе «Улама болып келген Хизир ата қусайды» дегенге усаған гәплер тарқап, бара-бара әпсанаға айлана берипти. Булардың бәрі Қасым шер қусаған ислам дининің душпанлары ушын үлкен азық еді...» [3:81].

Повесттегі автор-баянлаушының болып өткен ўақыяларға усы сыяқлы қатнасын билдирип кетиуі жазыушының кемшилиги емес, ал керисинше шығармадағы келеси раўажланыуы күтилип турған ўақыяның басламасы сыпатында сюжеттик-композициялық байланыстырушылық әхмийетке ийе болған изленисі сыпатында хызмет атқарған.

Көріп отырғанымыздай, бул еки повестьтин де бас қахарманлары турмыста хәқыйқый болған уллы тулғалар. Олардың тәрийплери менен ис-хәрекеттери де турмыста хәқыйқый болған ўақыялар негизінде сәуленіуі тапқан. Бирак, бул стиллик бағыт шығармалардың көркемлігіне хеш қандай нұқсан келтирмей, керисинше сәуленген ўақыялардың исенимилігін тәмийинлеуі өз алдына поэтикалық усыл сыпатында қәлиплесіуі таба баслаған. Буны биз жоқарыда аты аталған дәретпе қахарманлары образының жасалуы концепциясындағы қахарманлардың өмирди жетіскенлік хәм кемшиликтери, барлық қарама-қарсылықтары менен қабыл етиуі, турмыслық хәм иләхый-философиялық хәқыйқатлықларды терең түсиніуі, өз исениминің, жассылық хәм пәклик туйғыларының қәдирине жетиуі, инсаный парызлар алдындағы жуўапкершилигін жекке мәплерінен жоқары қойыу усаған ағла пазыйлеттеринің хәр қыйлы сүўретлеуі усылларында көркем тил арқалы шебер сәуленіулерінен айқын сеземіз.

Ш.Уснатдинов, мине, усындай дәретпелери арқалы ХХІ әсир басындағы қарақалпақ прозасы тарихына жана стильлик бағыт жаратқан жазыушы сыпатында мәрдана кирип келді. Сол ушын да оның бул дәретпелери келешекте өз алдына изертлеулерди талап етеді.

Улыўма, Ш.Уснатдинов ғәрезсізлик дәуіри қарақалпақ прозасына еркинлік хәм азатлық, миллий тиклениуі хәм раўажланыу дәуіринің нәлесін алып кирген миллийлигimiz тымсалы мухаддес инсанлар келбетін дәреткен қәлеми өткир көркем сөз шебери болып табылады.

Әдебиятлар

1. Жәниев С. Қарақалпақстан журналистикасының прорабы. / «Еркин Қарақалпақстан», 27-март 2012.
2. Уснатдинов Ш. Кимге кеш, кимге таң сәхәр... Повесть. –Нөкіс: «Қарақалпақстан», 2002.
3. Уснатдинов Ш. Соңғы аңшы. Повестьлер. –Нөкіс: «Қарақалпақстан», 2014.

РЕЗЮМЕ

Мақолада таниқли публицист ёзувчи Ш.Уснатдиновнинг «Кимга кеч, кимга тонг сахар», «Сўнгги овчи» повестлари тадқиқот объекти сифатида олиниб, ёзувчининг бадиий публицистика мактаби орқали қарақалпоқ прозасига кириб келиши

йўллари, ўзига ҳос тасвирлаш усуллари, қаҳрамонлар образларини яратишдаги бадиий изланишлари билан маҳорати кенг талкин қилинган.

РЕЗЮМЕ

В статье в качестве объекта исследования были взяты повести «Кимга кеч, кимга тонг сахар», «Сўнги овчи» известного публициста-писателя Ш.Уснатдинова. Анализируется каким образом писатель вошёл в каракалпакскую прозу через художественную школу публицистики, своеобразные индивидуально-авторские способы описания, художественно-изобразительные поиски и мастерство в создании образов героев.

SUMMARY

The object of the article is the stories «Whom it's late, whom it's a dawn», «The last hunter» by the famous writer-publicist Sh.Usnatdinov. There have been analyzed how the writer entered the Karakalpak prose through the artistic publicistic school, the author's individual ways of description, artistic search and skill in the creation of heroes' images.

ТӨЛЕПБЕРГЕН ҚАЙЫПБЕРГЕНОВТЫҢ ДӨРЕТІҮШИЛИГІНДЕ ИНСАН КОНЦЕПЦИЯСЫ ТИПОЛОГИЯСЫ

М.Д.Бекбергенова – филология илимлериниң кандидаты, доцент
Әжинияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: образ, ҳикоя, повесть, роман, инсонийлик, поклик, фидойилик.

Ключевые слова: образ, рассказ, повесть, роман, человечность, чистота, преданность.

Key words: image, story, story, novel, humanity, purity, devotion.

XX эсир каракалпак әдебиятының ири тулғасы, Өзбекстан Қахарманы Төлепберген Қайыпбергенов өз көркем дөрөтпелери менен дүнья халықларына аты танылған прозаик.

Т.Қайыпбергенов өзиниң гүрриндери, повестыleri, романлары хэм драмалық, публицистикалық шығармалары менен XX эсир каракалпак әдебиятының раўажланыўына салмақлы үлес қосты. Оның көркем дөрөтпелери өзбек, рус, қазақ, түркмен, қырғыз, украин, молдаван, эстон, инглис, поляк хэм басқа да тиллерде басылып шықты.

Т.Қайыпбергенов XX эсирдиң 50-жылларының екінши ярымынан баслап каракалпак прозасында аты мәлим бола баслаған жазыўшы. Жазыўшының «Секретарь», «Муғаллимге рахмет», «Суўық тамшы», «Уйқысыз түнлер», «Тәнхә өзине мәлим сыр» повестыleri, «Соңғы хужим», «Қаракалпак қызы», «Қаракалпак дәстаны», «Көздиң қарашығы», «Қаракалпактың өз қалпағы менен сырласыўы» дәстүрий романлары менен «Қаракалпақнама», «Қаракалпақпан. Тәўекелшимен», «О дүньядағы атама хатлар» роман-эсселери хэм «Фамилия», «Айдос баба», «Сахра бүлбили» сыяқлы драмалық дөрөтпелери бар.

Қаракалпак әдебиятын раўажландырыўға қосқан үлеслерин баҳалап, жазыўшы Т.Қайыпбергеновқа Қаракалпакстан халық жазыўшысы (1974), Өзбекстан халық жазыўшысы (1993), Бердақ атындағы (1967), Хамза атындағы (1971), Махмуд Қашғарий атындағы (1995), Михаил Шолохов атындағы (2004) мәмлекетлик хэм халықаралық сыйлықлардың лауреаты атақлары берилди. Ол 2003-жылы Өзбекстан Қахарманы болыўға миясар болды.

Т.Қайыпбергеновтың дөрөтїўшилиги бойынша хәр түрли аспектте илимий изертлеўлер исленди. Оның дөрөтїўшилиги бойынша академик М.К.Нурмухамедов, филология илимлериниң докторлары Қ.Мақсетов, Қ.Султанов, З.А.Насруллаева, Қ.Камалов, С.Баҳадырова, К.Алламбергенов, филология илимлериниң кандидатлары Ж.Нарымбетов, Т.Қурбанбаева, Ә.Қожықбаев хэм т.б. илимий мийнетлери бар.

Жазыўшы Т.Қайыпбергенов XX эсир каракалпак миллий прозасына айтарлықтай дәрежеде салмақлы үлеслер қосып, раўажландырыў менен бирге, каракалпак әдебияттаныў илиминиң баслы бағдардағы изертлеў объекти болды. Жазыўшының прозасы илимий жұмыслардың орайы болыўға турарлық. Жазыўшының дөрөтїўшилиги, өзбек, қырғыз, рус әдебиетшылары тәрәпинен де жоқары баҳаланды. Ш.Айтматов, А.Арипов, Ә.Якупов, З.С.Кедрина, П.Шермухамедов, М.Ломунова хэм т.б. Т.Қайыпбергеновтың ири прозалық дөрөтпелерине хэм оның жаратқан образларына өзлериниң пикирлерин билдирген.

Т.Қайыпбергенов өзи жасаған, XX эсирдиң барлық тарийхый басқышларының гүўасы болған. Соның ушын да ол көркем дөрөтїўши сыпатында өткен бурынғы аўқамның тарийхый ўақыяларын өз шығармаларында сәўлендириўи мүмкин емес еди. XX эсирдеги каракалпак халқының тарийхы, басынан кеширип өткен турмысы бойынша жазылған «Секретарь», «Муғаллимге рахмет», «Уйқысыз түнлер», «Суўық тамшы», «Соңғы хужим», «Қаракалпак қызы», «Көздиң қарашығы», «О дүньядағы атама хатлар» сыяқлы повесть хэм романлары бул тарийхый дәўирдиң талапларына жазыўшының берген жуўаплары еди.

Т.Қайыпбергеновтың дөрөткен көркем образлары Атамурат, Жийемурат, Жумагүл, Турымбет, Маман бий, Айдос бий, Ерназар алакөз, Аманлық, Алмагүл хэм т. б.

хақыйқатлық жағдайлардан жаратылған реалистлик образлар болғаны ушын да көркем әдебиет сыншылары тәрәпинен хәр түрли баҳаланып, тартыслы пикирлерди де туўдырған. Егер де, жазыўшының дөрөткен образлары турмыстан алынбаған жасалма тулғалар болғанда, баспа сөзде хеш қандай пикир айтылмаған да болар еди. Хақыйқатында да, жазыўшы Т.Қайыпбергеновтың дөрөтїўшилик шеберлиги соннан ибарат - оның жаратқан хәр бир образы, хәр бир характери оқыўшылар хэм әдебиет сыншылары арасында барлық ўақытта басқа каракалпак прозаиклерге усамайтуғын өзгеше бир «сырлы жумбақ» туўдырды, көплеген пикир таласларының келип шығыўына себепши болды. Бул жазыўшыдағы ой-пикирлердиң тереңлигинен, жазыўшылық көркем шеберлигинен дерек беретугын қубылыс.

Т.Қайыпбергеновтың каракалпак жазыўшысы сыпатында бизиң әдебиятымызға алып келген ири үлеси хэм жаңалығы - каракалпак халқының ески тарийхын биринши болып көркем әдебиятта, соның ишинде прозаның ири формасы болған романда жаратты. Дүнья әдебияты тарийхы менен салыстырғанда Т.Қайыпбергеновтың каракалпак халқының тарийхын кең формада көркем сөзде жаратып, каракалпак тарийхый романына тийкар салыўдағы хызмети XIX эсир Батыс Европа әдебиятындағы Вальтер Скоттың, XIX эсирдеги рус әдебиятындағы Лев Толстойдың, XX эсир ФМДА халықлар әдебиятындағы А.Толстой, Айбек, М.Аўезов көркем әдебияттағы орынлары менен бир қатарда турады. Т.Қайыпбергенов «Қаракалпак дәстаны» трилогиясын дөрөткени ушын бурынғы Аўқам мәмлекетлик сыйлығының лауреаты болды. Жазыўшы Т.Қайыпбергенов Маман бий, Айдос бий, Кумар аналық хэм басқа да қахарманлардың образларын жоқары дәрежедеги көркемлик-шеберлик пенен дөрөткен. Т.Қайыпбергеновтың усы тарийхый трилогиясындағы айырым эпизодлар хэм қахарманлар хақында халық арасында түсинбеўшилик пикирлер болған. Бизиң пикиримиз бойынша, жазыўшы Т.Қайыпбергенов бул образлар менен эпизодларды өз халқын маскаралаў ушын емес, ал, керисинше ата-бабаларымызды улығлаў, тарийхтың аўыр, қыян-кески келбетин ашып беріў максетинде өз шығармаларында утымлы қолланылған. Бундай сыпатлы белгилерди көркем әдебиет теориясында жазыўшының шеберлик машқаласына байланыстырады. Жазыўшы бундай бизиң әдебиятымыз ушын дәстүрий емес «ерси» сүўретлеўлер арқалы каракалпак халқы басынан сондай аўыр турмысты өткерсе де урыс, апатшылық, жоқшылық, теңсизлик, ашлық, әбигершилик ақыбетлерине дуўшакер болса да, хәттеки, айырым адамлар туўысқанларын жойтып алыў, танымай кетиў жағдайларына гириптар болса да, халық барлық ўақытта өзиниң халықлығын, миллий салт-санасын, ар-намысын, миллий генефондың таза сақлап қала алған. Бул халық усынысы менен хасылада хэм батыр халық деген пикирди көркемлеп айтпақшы болады.

Әдебиеттаныў илиминде характерге мынандай анықлама берилген: «character» - грек тилинен алынған болып, белги, өзгешелик деген мәнисти билдиреди, яғный әдебий характер-бул көркем шығарманың мазмун хэм формасының өзгешелигин белгилейтуғын көркем сөз өнериндеги инсанның сүўретлениўи [6: 241].

Әлбетте, әдебиеттағы қахарман характери турмыстағы адам характеринен мәлим дәрежеде ажыралып турады. Жазыўшы характерди дөрөте отырып, онда хақыйқый реалы тарийхый адамның белгилерин сәўлендириўи мүмкин, бирақ,